

УДК 342.95:347.998.85:35.072.22(477)
DOI <https://doi.org/10.32837/apdp.v0i91.3232>

Я. С. Зелінська

ЮРИДИЧНА ПРИРОДА КАТЕГОРІЇ ЗЛОВЖИВАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИМИ ПРАВАМИ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Постановка проблеми. Процесуальні права є полііститутом, який простежується у будь-якій процесуальній галузі, зокрема кримінальному процесі, цивільному процесі, господарському процесі, адміністративному процесі і адміністративному судочинстві. Новелою в адміністративному судочинстві стало законодавче закріплення принципу неприпустимості зловживання процесуальними правами. Вказаний принцип має на меті добросовісне користування процесуальними правами під час вирішення адміністративної справи. У Кодексі адміністративного судочинства України (далі – КАС України) [1] неприпустимість зловживання процесуальними правами займає одне з ключових місць серед інших засад адміністративного судочинства. Вказана сентенція пов'язана із впливом зловживання процесуальними правами на завдання адміністративного судочинства, а саме – правильне вирішення адміністративної справи по суті. У зв'язку із зазначеним впливом на вирішення адміністративної справи, відбувається вплив на захист прав осіб, які звернулися до адміністративного суду. Теоретичне осмислення юридичної природи категорії зловживання процесуальними правами має вагомий практичний значення, що і зумовлює актуальність статті.

Стан дослідження. Науковими розвідками щодо зловживання правами та зловживання процесуальними правами займалися такі вчені, як Ю.П. Битяк, В.М. Бевзенко, В.Н. Васильєв, В.П. Грібанов, І.Л. Жетлобрюх, В.В. Заборовський, О.О. Малиновський, В.Я. Настюк, Н.Б. Писаренко, В.В. Резнікова, О.Я. Рогач, М.І. Смокович, А.В. Стойка, Л.В. Тихомирова, М.Ю. Тихомиров, Т.А. Цувіна й інші. Під час наукових досліджень вказаними вченими приділялася увага теоретичним аспектам, змісту та формі категорії зловживання процесуальними правами, однак, простежується плюралізм думок вчених з цього приводу та дискусія триває до цього часу.

Метою статті є дослідження юридичної природи категорії зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наукові думки з приводу визначення зловживання процесуальними правами різняться. Так, зловживання процесуальними правами визначається як «феномен», «явище», «правове явище», «правова дійсність», «правовий нігілізм», «недобросовісна поведінка», «вид правової поведінки», «соціально шкідлива поведінка», «категорія», «юридична проблема», «прояв неповаги до суду», «процесуальне явище». Вказані визначення мають різне функціональне навантаження та свідчать про дискусійний характер вказаного питання. Зазначимо, що у КАС України законодавець визначив тільки види та форми зловживання процесуальними правами.

Досліджуючи юридичну природу категорії зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві, необхідно приділити увагу загальному визначенню зловживання правом та добросовісному використанню процесуальних прав. Наукові обґрунтування з цього приводу різняться, тому простежимо загальні особливості.

У першу чергу, для розуміння юридичної природи зловживання процесуальними правами слід звернутися до етимологічного походження та дефініції зловживання правом. Якщо звернутися до походження зловживання правом, то під ним розуміють свавільне використання права фізичною чи юридичною особою – суб'єктом права [2, с. 323]. У вказаному визначенні встановлюється вид використання права, а саме «свавільне».

Так, у теорії права під зловживання правом розуміють особливий вид поведінки у правовій сфері, який полягає у соціально-шкідливих учинках суб'єкта права, що полягає у використанні недозволених форм у межах дозволеного законом загального типу поведінки, що суперечить цільовому призначенню. Ознаками зловживання правом є: 1) наявність у особи суб'єктивного права (зловживати можна тільки суб'єктивним правом); 2) діяльність особи, що спрямована на реалізацію суб'єктивного права; 3) використання цього права всупереч його соціальному призначенню і заподіяння цим шкоди суспільним чи особистим інтересам, застоювання таких форм його реалізації, що виходять за встановлені межі законом; 4) відсутність порушення конкретних юридичних заборон (їх додержання) або невиконання обов'язків (їх виконання), тобто невиразність протиправності поведінки як юридичної ознаки правопорушення; 5) юридичні наслідки не традиційні – відсутня юридична відповідальність, що характерна для правопорушення [3, с. 594-595]. Зауважимо, що вказані ознаки характерні саме для зловживання правом в загальному розумінні. Вказане визначення та ознаки зловживання правом має відповідну соціальну функцію в негативному прояві.

Проаналізувавши дефініцію зловживання правом та характерні ознаки, можна зробити висновок, що зловживання правом безпосередньо пов'язане із поведінкою особи відносно її суб'єктивного права. О. Ф. Скакун конкретизує саме зловживання суб'єктивним правом, як таким, що використовується з порушенням меж його дії, ненормальне (марне, незвичайне, шкідливе, аморальне,) здійснення права, яке виражається в недозволених конкретних діях, що завдають шкоди іншій особі чи загрожують чужому праву [3, с. 595].

Зловживання правом асоціюється із зовнішньою свободою, якою виступає юридична свобода. Реалізуючи цю свободу суб'єкт правовідносин використовує розсуд, який є юридичною свободою суб'єкта правовідносин, що полягає в інтелектуально-вольовій діяльності суб'єкта, спрямованій на реалізацію наданих йому законодавством відповідних прав, повноважень у межах та у спосіб визначених нормою права. На етапі використання суб'єктивного права особа своєю поведінкою може обмежувати, звужувати або в інший спосіб посягати на свободи інших учасників правовідносин, тобто зловживати правом, діяти невільно з точки зору юридичної свободи [4, с. 261].

Зловживання правом в процесуальному аспекті отримала своє остаточне оформлення у Франції ідея “abus de droit”. Одним важливим висновком для дослідни-

ків історії зловживання правом є те, що принцип здійснення суб'єктивного права, з якого можна було вивести загальну заборону зловживання правом, був закріплений у видатній пам'ятці конституційного права Франції – Декларації прав людини і громадянина 1789 року, яка відкрила нові провідні ідеї для теорії держави і права, дала підґрунтя для принципово нових конституцій, основою яких є дві головні ідеї: ідеал свободи людини та ідеал суверенності народу [4, с. 55]. Такий факт був початком втілення на законодавчому рівні в різних країнах категорії зловживання правом.

Зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві є одним із різновидів загального зловживання правом. Під час зловживання процесуальними правами ключовою є поведінка саме учасників адміністративної справи. Поведінка учасників адміністративної справи під час зловживання процесуальними правами буде виходити за межі процесуального закону, що у результаті призведе до негативних юридичних наслідків.

Торкаючись теоретичного осмислення загальної категорії зловживання правом, слід відзначити, що загальною ознакою для зловживання правами та добросовісним користуванням правами є поведінка особи, яка пов'язана із її свідомістю. Досліджуючи питання адміністративного процесу, М. І. Смокович та В. М. Бевзенко зазначають, що під добросовісністю використання процесуальних прав учасниками адміністративної справи слід розуміти достатнє, раціональне, обґрунтоване і щире вчинення ними процесуальних дій, передбачених нормами адміністративного судочинства. Добросовісне використання учасниками адміністративної справи передбачає досягнення ними легального і раціонального результату, передбаченого КАС України [5, с. 171-172]. Погоджуємося із вказаним співвідношенням, в якому вчені акцентують на чіткому дотриманні процесуальних норм, що сприятиме досягненню завдання адміністративного судочинства, яке визначене у ст. 2 КАС України – справедливе, неупереджене й своєчасне вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень.

Соціального значення визначенню зловживання процесуальними правами надає А. С. Штефан, вказуючи, що це недобросовісна, соціально шкідлива, недопустиму реалізацію права, а як використання можливості наданої правом, всупереч його призначенню [6, с. 67].

У вказаному контексті доцільно навести тезу, сформульовану Т. А. Цувіною. Реалізація принципу добросовісності не обмежується проблематикою зловживання процесуальними правами та виконання процесуальних обов'язків, а повинна мати широку конотацію, охоплюючи широке коло проблем, наприклад, питання застосування процесуального етопеля, який становить собою заборону суперечливої поведінки в процесі [7, с. 211]. Вказаний науковий доробок становить основу для дослідження принципу добросовісності та неприпустимості зловживання процесуальними правами як загального та частини.

Як зазначає В. Я. Настюк виникнення в адміністративному судочинстві проблеми зловживання процесуальними правами можна розглядати очікуваним

наслідком запровадження функціонування певного судового механізму захисту суб'єктивних матеріально-правових можливостей (прав і законних інтересів) фізичних та юридичних осіб у публічно-владній сфері [8, с. 45].

Під час визначення сутності зловживання процесуальними правами Є.В. Васюковський зазначив, що під зловживанням процесуальними правами слід розуміти їх недобросовісне здійснення для досягнення мети, яка відрізняється від мети процесу – правильно та швидко вирішення справи [9, с. 611]. Схожий підхід в адміністративному судочинстві має І.Л. Желтобрюх, який під зловживанням процесуальними правами в адміністративному судочинстві розуміє умисне користування процесуальним правом у спосіб, який суперечить завданню адміністративного судочинства [10, с. 247]. Такої ж точки зору дотримується С. В. Базилевський, вказуючи, що зловживання процесуальним правом – це дії, що суперечать легітимній меті процесуального права, яким зловживає особа, а також меті адміністративного судочинства [11, с. 79].

Зовсім інший підхід до розуміння зловживання процесуальними правами має В. В. Заборовський, який у своїй статті «Зловживання цивільними процесуальними правами як форма процесуальної відповідальності: суть та доцільність» описує зловживання процесуальними правами як новелу в процесуальному законодавстві та підставу для притягнення до юридичної відповідальності, а також застосування заходів примусу [12, с. 156]. У такому випадку акцентується на негативних наслідках, які можуть настати для учасників права внаслідок зловживання процесуальними правами.

Зв'язок неприпустимості зловживання процесуальними правами та добросовісного користування процесуальними правами активно дискутується у докрині. Зауважимо, що на відміну від докринальних підходів адміністративні суди акцентують більш на змістовному наповненні принципу неприпустимості зловживання процесуальними правами, ніж на принципі добросовісності. Так, Велика Палата Верховного Суду звертає увагу на те, що дії учасників судового процесу та їхніх представників мають не лише за формою, але й за змістом відповідати завданню адміністративного судочинства. Зміст права на справедливий суд несумісний зі свідомим виявом учасником судового процесу чи його представником неповаги до честі, гідності, репутації іншого учасника, представника, суду тощо. Тому суди не повинні розглядати справи, в яких особа, яка ініціювала судовий процес, використовує її процесуальні права на шкоду іншим учасникам судового процесу й інтересам правосуддя. У процесуальних відносинах, намагаючись донести певну думку до суду, учасники судового процесу, їхні представники, інші особи мають ретельно підбирати слова, а також з обережністю виявляти емоції щодо інших учасників, їхніх представників, суду, осіб, які не беруть участь у судовому процесі. Суд не повинен толерувати використання нецензурної лексики, образливих і лайливих слів чи символів, зокрема для надання характеристик учасникам справи, іншим учасникам судового процесу, їх представникам і суду (суддям). Такі слова та символи не можна використовувати ні у заявах по суті справи, заявах з процесуальних питань, інших процесуальних документах, ні у виступах учасників судового

процесу та їхніх представників (див. аналогічні висновки у постановках Великої Палати Верховного Суду від 13 березня 2019 року у справі № 199/6713/14-ц (пункт 22), від 14 березня 2019 року у справі № 9901/34/19, від 7 листопада 2019 року у справі № 9901/324/19) [13].

Висновок. Підсумовуючи вищезазначене, можна зробити висновок, що досліджувати юридичну природу зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві слід крізь призму розуміння зловживання правом як таким. Такі категорії мають як відмінні, так і спільні риси. Відмінність полягає в наявності: 1) певного статусу особи – учасник адміністративної справи; 2) процесуальної правосуб'єктності, яка складається із процесуальної правоздатності та дієздатності; 3) негативних наслідків для учасника справи. Спільним для зловживання правами та зловживання процесуальними правами є реалізація поведінки особи. У такому випадку додатково слід відзначити способи реалізації чи використання поведінки (1) свідомо та (2) добросовісно. Особливо порушення принципу добросовісного використання своїх прав призводить до зловживання правами.

Література

1. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06 липня 2005 р. № 2747-IV / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#n11496>.
2. Малиновский А.А. Злоупотребление субъективным правом (теоретическо-правовое исследование) : монографія. Москва : Юрлитинформ, 2007. 352 с.
3. Скакун О.Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс) : підручник. Вид. 2-е, перероб. і допов. Харків : Еспада, 2009. 752 с.
4. Рогач О.Я. Зловживання правом : теоретико-правове дослідження : монографія. Ужгород : Ліра, 2011. 368 с.
5. Смокович М.І., Бевзенко В.М. Адміністративний процес: теорія, практика : підручник / заг. ред. д. ю. н. проф. В.М. Бевзенка ; пер. з нім. і адап. Г.В. Рижкова. Вид друге, змінене, доповнене і перероблене. Київ : ВД «Дакор», 2021. 1204 с.
6. Штефан А.С. Зловживання цивільними процесуальними правами як процесуальний юридичний факт. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2017. № 2. С. 62–70. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Triv_2017_2_8.
7. Цувіна Т.А. Зловживання процесуальними правами : підхід Європейського суду з прав людини та національна практика. *Зловживання правом : збірка статей / за заг. ред. І.В. Спасибо-Фатеевої*. Харків : ЕКУС, 2021. 308 с.
8. Настюк В.Я. Зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві як прояви корупційних ризиків. *Право України*. 2017. № 1. С. 45–53.
9. Васьковский Е.В. Курс гражданского процесса: Субъекты и объекты процесса, процессуальные отношения и действия. Москва : Статут, 2016. 624 с.
10. Желтобрюх І.Л. Адміністративно-правовий статус сторін в адміністративному судочинстві : теоретико-правові питання : монографія. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2020. 404 с.
11. Базилевський С.В. Зловживання процесуальними правами в адміністративному процесі. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2018. № 2. С. 70–81.
12. Заборовський В.В., Стойка А.В. Зловживання цивільними процесуальними правами як форма процесуальної відповідальності : суть та доцільність. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2018. Вип. 49. Том 1. С. 155–159.
13. Постанова Верховного Суду від 07 квітня 2021 р. у справі № 9901/23/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96669462>.

Анотація

Зелінська Я. С. Юридична природа категорії зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві. – Стаття.

У статті актуалізується питання щодо юридичної природи зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві. На думку автора, теоретичне осмислення юридичної природи категорії зловживання процесуальними правами має вагомое практичне значення, що й зумовлює актуальність статті. Запорукою об'єктивного встановлення всіх обставин справи й вирішення справи по суті є дотримання принципу неприпустимості зловживання процесуальними правами. Указаний принцип передбачає добросовісне користування процесуальними правами. Автором наголошується на різноманітності підходів щодо визначення зловживання процесуальними правами. Для розуміння зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві автор звертається до теорії права, в якій досліджується дефініція «зловживання суб'єктивними правами». Так, у теорії права під зловживанням правом розуміють особливий вид поведінки в правовій сфері, який полягає в соціально-шкідливих учинках суб'єкта права, що полягає у використанні недозволених форм у межах дозволеного законом загального типу поведінки, а це суперечить цільовому призначенню. Зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві є одним із різновидів загального зловживання правом. Під час зловживання процесуальними правами ключовою є поведінка саме учасників адміністративної справи. Учасники адміністративної справи мають процесуальну правосуб'єктність. Реалізація процесуальних прав пов'язана саме з процесуальною дієздатністю. Поведінка учасників адміністративної справи під час зловживання процесуальними правами буде виходити за межі процесуального закону. У статті автор звертається до національної практики. Зокрема, Велика Палата Верховного суду зробила висновок, що дії учасників судового процесу та їхніх представників мають не лише за формою, але й за змістом відповідати завданню адміністративного судочинства.

Ключові слова: принцип добросовісності, процесуальні права, зловживання процесуальними правами, адміністративне судочинство, адміністративна справа.

Summary

Zelinska Ya. S. The juridical nature of the category of abuse of procedural rights in administrative proceedings. – Article.

This article actualizes the question about the legal nature of the abuse of procedural rights in administrative proceedings. In the author's opinion theoretical understanding of the legal nature of the category of abuse of procedural rights is of great practical value, which determines the relevance of this article. The principle of non-permissibility of abuse of procedural rights is the prerequisite for determining objectively all circumstances of the case and deciding the rule on the merits. This principle provides for voluntary enjoyment of procedural rights. The author stresses on the diversity of approaches to the definition of abuse of procedural rights. To understand the abuse of procedural rights in administrative proceedings the author turns to the theory of law, which investigates the definition of the abuse of subjective rights. Thus, in the theory of law, the abuse of law means a special type of behavior in the legal sphere, which is based on socially inhumane learnings of the subject of law, which means the use of unauthorized forms within the limits of the permitted by law general type of behavior, which is in conflict with the purpose. Abuse of procedural rights in administrative proceedings is one of the types of general abuse of law. During the exercise of procedural rights the key is the behavior of the very participants of administrative proceedings. Participants of administrative proceedings have procedural justice. Realization of procedural rights is connected with procedural justice. The behavior of the participants of administrative proceedings during the abuse of procedural rights will be outside of the procedural law. In this article the author turns to national practice. In particular, the Grand Chamber of the Supreme Court concluded that the actions of the participants in the proceedings and their representatives must correspond not only in form, but also in content to the objective of administrative proceedings.

Key words: principle of good faith, procedural rights, abuse of procedural rights, administrative proceedings, administrative law.